

Szecsó Károly

Gárdonyi Géza egri kutatói

Gárdonyi Géza életével foglalkozó irodalomtudósok szerencsések, mert írói hagyatéka teljesnek mondható. Nemcsak regényei, novellái, versei kéziratai maradtak fenn, hanem feljegyzései, a személyével, munkásságával foglalkozó cikkek és levelezése is. Halálának 100. évfordulója jó alkalom arra, hogy áttekintsük, kik foglalkoztak eddig Egerben az író életével és munkásságával.

Madarász Flóris, a ciszterci gimnázium tanára, még Gárdonyi életében, 1909-ben publikálta négyrészes dolgozatát, *Gárdonyi Géza* címmel. Tudomásunk szerint ez a *Katolikus Szemlében* megjelent tanulmány volt a legelső, s ezért rendkívüli jelentőségű.¹ Tanulmányában megállapítja, hogy „Elsősorban mint elbeszélő foglalja el helyét a legkiválóbb magyar szellemek között... Hivatva van rá, hogy irodalmunkat gazdagítva, ellensúlyozza a törekvéseket, melyek azt nemzeti jellegből előbb-utóbb kiforgatnák és elsekélyesítenék. Abban a biztos tudatban tesszük le a tollat, hogy még igen sok dolgot fog adni azoknak, akik irodalmunk jelenének figyelemmel kísérését ismerik feladatuknak.”

Gárdonyi a Szent Bernát Gimnázium két kiváló tanárával tartott baráti kapcsolatot, Maczki Valérral és Tordai Ányossal. Az író halálakor Tordai lelkében született meg a gondolat, hogy az *Egri csillagok* írójának hamvait a legméltóbb helyen, az egri vár földjében kell eltemetni. Az író fia, Gárdonyi József *Az élő Gárdonyi* című könyvében erről így írt: „A sírhely, az egri várbástya, Gárdonyinak nem temetője lesz, hanem megdicsőülése.” Tordai Egerben nagy irodalmi tekintélynek számított, az író életművének legjobb ismerője, akinek jelentős szerepe volt a Gárdonyi-kultusz megteremtésében. Ő lett az első főtítkára az Egerben 1923-ban, megalakult Gárdonyi Társaságnak, amely a kezdeményezésére jött létre. A társaság 1924. január 15-i gyöngyösi felolvasó ülésén előadást tartott *Első és utolsó találkozásom Gárdonyival* címmel. A negyedik felolvasó ülésen pedig a *Láthatatlan embernél* című visszaemlékezését mondta el, melyben leírta, hogy az író utóljára halála napján látogatta meg, aki „örökre láthatatlan marad”.² Előadásának szövege 1924-ben látott napvilágot, a Gárdonyi Géza Társaság első évkönyvében. Tordai recenziót írt Gárdonyi József *Az élő Gárdonyi* című könyvéről, *Amit nem tudunk Gárdonyiról* címen, amelyet 1935-ben a *Magyar Kultúra* című folyóiratban publikált.

Az 1960-as évek elejéig Egerben nem foglalkoztak az író munkásságával. Ekkor kezdte meg Gárdonyi-kutatásait Nagy Sándor (később E. Nagy Sándor), az

¹ *Katolikus Szemle*, 1909.

² Korompai János 1990. 657–673. o.

egri főiskola tanára. Doktori értekezését róla készítette, Bóka László irodalomtörténész irányításával. Számos értékes tanulmányt publikált: *Adalékok Gárdonyi Géza regényírói módszeréhez (Egri csillagok és forrásai)*; *A „bor” szerepe a magyar dráma fejlődésében* címmel.³ 1964-ben megjelent dolgozatában adalékokat nyújtott Gárdonyi írói munkásságához.⁴ 1965-ben Gárdonyi *Az öreg tekintetes* című regényét elemezte, ami véleménye szerint a nemzedékváltás regénye.⁵ Gárdonyi írásainak alapos ismeretében írt a korszerű Gárdonyi-kép problémáiról is. Megállapította: *„Gondolatmenetünk konklúziója végső soron Makay Gusztáv megállapításával találkozik: Gárdonyi nem epigon és nem előfutár, hanem áthidaló ... Nem előfutár volt, hanem átmenet. Mégis sok mindennek a csírája rejtett benne abból, amit az utána következő nemzedékben »modernnek« éreztünk...”*⁶

A második világháború utáni Gárdonyi-kutatások történetében mérföldkövet jelentett az 1972. október 22-én Egerben tartott tudományos emlékülés, az író halálának 50. évfordulóján. Az itt elhangzott előadások írásban is megjelentek az újjáalakult *Gárdonyi Géza Társaság kiskönyvtára* első kötetében. A kötethez a társaság elnöksége írt előszót: *„Az egri írói műhely Gárdonyi Géza számára – ellentétben a róla kialakult és tévesen misztifikált képpel, – egy pillanatig sem jelentette a világtól való elzárkózás végleges formáját... Ezt a Gárdonyit valljuk mi magunkénak, akiben mindig megvolt az értelemkeresés tiszta szenvedélye, s az alkotómunkában kiteljesedő társadalmi ember megteremtésének szándéka.”*

Az emlékülés első előadását E. Nagy Sándor tartotta *A Gárdonyi-kutatás helyzete és feladatai* címmel, s megállapította, hogy: *„Máig sincs megnyugtató képünk Gárdonyi Gézáról. Ötven éve folyik a per Gárdonyiért, de a róla szóló szakirodalom szélsőséges megállapításai napjainkig megnehezítik az értékítéletek kialakítását.”* Szerinte a fontos témáról csak akkor írhatunk, ha *„a Gárdonyi-problémát történetiségében fogjuk fel és nem tekintjük sem többnek, se kevesebbnek valódi értékénél.”* Ezt követően arról szólt, hogyan bomlott fel Gárdonyi életében az addigi hagyományos világkép, majd a pesszimizmus és a választás lehetőségéről, valamint az istenkeresése értelméről. Végül arról beszélt, hogyan függ össze a mű és a világnézet az író munkásságában.⁷

A téma másik hazai szakértője Z. Szalai Sándor, Gárdonyi írói világról értekezett.⁸ Kiss Péter András azt vizsgálta, hogy az író hogyan viszonyul a modern-

³ Nagy Sándor 1962. 307–335.

⁴ Nagy Sándor 1964. 697–701.

⁵ Nagy Sándor 1965. 229–242.

⁶ Nagy Sándor 1967. 140–150.

⁷ Nagy Sándor 1973. 11–47.

⁸ Z. Szalai Sándor 1973. 48–83.

séghez.⁹ Az emlékülés végén hangzott el Korompai János egri Gárdonyi-kutató előadása az író titkosírásos feljegyzésének tartalmáról és annak jelentőségéről.¹⁰

Nagy Sándor újabb kutatásai eredményeit foglalta össze, *Gárdonyi közelében* című kötetében, amelyben arra törekedett, hogy Gárdonyi „életművének esztétikumát feltárja”. A bevezetésben így fogalmaz: „... az egyre gazdagodó Gárdonyi-hagyaték dokumentumainak és az író fennmaradt egri könyvtárának elemző vizsgálata nélkül még mindig nem jött el az ideje a minden kérdésre és összefüggésre kiterjedő életmű-monográfia megírásának.” A továbbiakban pedig arról szövelt, hogy: „Ma is tisztázásra vár, hogy a sokszor elmarasztalóan emlegetett műveltség és tudáshiány milyen mértékben befolyásolta Gárdonyi világgképét és esztétikai teljesítményét, ha léteztek ezek a hiányok, legendás autodidaxisával mennyire tudta pótolni azokat...”

Az író művészi útjának áttekintése után kisprózai munkáiról írt, különös tekintettel novelláira, majd bevezeti az olvasót a regényíró Gárdonyi műhelyébe. Rendkívül alaposan elemezte az *Egri csillagok*, majd az *Isten rabjai* forrásait. Nagy Sándor könyvének első részét azzal zárta, hogy Gárdonyi hogyan jutott el a népszínműtől a drámáig, azaz a színműíróról rajzolt képet. A lebilincselő kötet második részében a címben jelölt témát fejtette ki. Ennek keretében először Gárdonyi írói világgképének határaitól, illetve világnézetéről szövelt, majd a világgkép és stílus kérdését elemezte gyakorlati esztétikájában, s egyes műveit közelebbről is megvilágította (*A bor, Boldog halál szekere, Ida regénye*).¹¹

1965 novemberében Gárdonyi Sándor elhunyt, s végrendelete szerint özv. Bodnár Árpádné tanítónő, a Gárdonyi-gyűjteményt 1966 elején, az Egri Dobó István Vármúzeumnak adományozta. Ezáltal létrejött a magyar irodalomtörténet egyik legteljesebb írói hagyatéka.

A gyűjtemény kezelője, Korompai János tudományos főmunkatárs közgazdász-ként, került erre a területre. Odaadással, szorgalommal, precizitással végezte a leltározást, illetve elkezdte a gyűjtemény anyagának feldolgozását, s szinte évenként publikált a Dobó István Vármúzeum Évkönyveiben. Első tanulmánya *Gárdonyi Géza egri otthona* címmel, később önálló füzetként is megjelent: *Vezető az egri Gárdonyi Géza Emlékmúzeumhoz*.¹² Három folytatásban közölte Gárdonyi Sándor hagyatékában lévő levelezést.¹³ Feldolgozta azokat a cédulákat is, amelyek

⁹ Kiss Péter András 1973. 84–109.

¹⁰ Korompai János 1973. 110–142.

¹¹ E. Nagy Sándor 2000. 1–169.

¹² Korompai János 1967. 271–292.

¹³ Korompai János 1968. 333–360. – Korompai János 1969. 287–322. – Korompai János 1970–71. 319–361.

a hagyatékából kerültek elő.¹⁴ Elkészítette *Gárdonyi-szinonimaszótára* című sorozatát, amely 1986–1987-ben jelent meg a *Hevesi Szemle* hasábjain. Érdekes az a dolgozata is, amelyben azt vizsgálta, hogy a képzőművészet milyen szerepet játszott az író életében.¹⁵ Kezdeményezte Gárdonyi titkosírásának megfejtését, amelyet 1969-ben Gilicze Gábor egyetemi hallgató és Gyürk Ottó alezredes szinte egy időben fejtett meg. A Szépirodalmi Kiadó 1974-ben, Z. Szalai Sándor és Korompai János közreműködésével, megjelentette a *Titkosnaplót*.¹⁶

Korompai véleménye szerint: *„Irodalmi topográfia kell ahhoz, hogy a kutató vagy érdeklődő eligazodhasson a magyar irodalom, a nemzetiségi irodalom és a világirodalom magyar vonatkozású adatainak útvesztőiben... Egerben mindenekelőtt Gárdonyi Géza páratlanul gazdag hagyatéka, a róla elnevezett emlékmúzeum anyaga adhat e munkához tanulságos és egyben gyors eredményt ígérő kezdeti lendületet. Gárdonyi életének naptára, hónapokra, napokra bontott életpályája vázolható fel a rendelkezésünkre álló és sok forrásból kiegészíthető, ma még csak részben feldolgozott anyagból.”* A naptár elkészítéséhez Korompai az 1907-es évet választotta ki, mert *„változatos, eseményekkel teljes és így tanulságos keresztmetszetét ígerte az író életének.”* A havonként bemutatott adatok szerinte: *„megmutatnak valamit az íróból, az emberből, a családapából, a barátból, a közéleti személyiségből”*.¹⁷

Az egri Gárdonyi-kutatók bemutatásakor meg kell emlékeznünk Ebergényi Tibor középiskolai tanárról, aki szintén foglalkozott az író munkásságával. A témára vonatkozó írásai közül legjelentősebb: *A Bibi és a Rembrandt. Változatok két posztumusz regényre* címet viseli. Értekezése elején a következőket állapította meg: *„Ez a tanulmány két posztumusz regény divergenciáit és összefüggéseit vizsgálja. Nem célja, hogy a századforduló e két jelentős írójának – Gárdonyinak és Bródyinak – irodalomtörténeti helyét meghatározza... Következtetései inkább alkotáslélektaniak, mintsem irodalomtörténetiek.”* Ebergényi konklúzióját a következőkben fogalmazta meg: *„A Bibi és a Rembrandt nem remekművek, de fényt vetnek a korra, írói magatartásokra, világnézetekre, az eltűnt ifjúságra, fényt vetnek a két barát nézeteire, a forradalom lázában égő újságíró és az egri kertjében meditáló tanító gondolatvilágára.”*¹⁸

Foglalkozott Gárdonyi életével és munkásságával Somos Lajos, a jeles egri pedagógus is, elsősorban a nevelés vonatkozásában. *A hűtlenül hű Gárdonyi* című dol-

¹⁴ Korompai János 1973–74. I. 345–401. – Korompai János 1975. II. 243–271. – Korompai János III. 295–333.

¹⁵ Korompai János 1985. 45–47.

¹⁶ Gárdonyi Géza 1974.

¹⁷ Korompai János 1981. 40–44.

¹⁸ Ebergényi Tibor 1977. 46–50.

gozatában azt vizsgálta, hogy Répássy János tanára által magyarból megbuktatott író mégsem lesz hűtlen alma materéhez.¹⁹ Somos nevelő szándékkal foglalta össze az író egri örökségének tanulságait.²⁰ Nem feledkezett meg Gárdonyi népművelő tevékenységéről sem, amely szerinte legalább olyan jelentős, mint szépirodalmi munkássága.²¹

Az 1950-es évek második felében Bakos József, az egri főiskola tanszékvezető tanára, művelődéstörténeti kutatásai során az író könyvtárából nyelvészeti vonatkozású adatokat gyűjtött, a könyveibe beírt lapszéli jegyzeteiből, valamint az *Egri csillagok* című regénye megírása előtt Tinódi Lantos Sebestyénre vonatkozó forráskutatásaival kapcsolatban.²² Bakos az 1960-as évek elejétől több cikket publikált Gárdonyi Géza nyelvi eszközeiről.²³

Az egri Okos Miklós asztalosmester, a Heves Megyei Nyomda korrektora autodidakta Gárdonyi-kutató volt. Szenvedélyesen érdekelte Gárdonyi Géza élete és munkássága, és olyan adatokat tárt fel az íróról és családjáról, amely tovább gazdagítja a Gárdonyi-képet. Többek között az akkor még élő Mátékovics Józsefné Tóth Ilonáról, aki az író múzsája volt és Milának nevezett. Okos számos esetben felkereste, és elhunytakor a *Heves Megyei Népművelés* 1963 februárjában *Meghalt Milla* címmel forrásértékű nekrológot közölt.²⁴

Gárdonyi Géza születésének 100. évfordulója alkalmából a TIT Heves Megyei Szervezete, a megye és a város művelődési osztályai emlékkönyvet adtak ki, amelybe Bóka László irodalomtörténész, akadémikus írt előszót. A kiadványban az alábbi tanulmányok találhatók: Nagy Sándor: *Gárdonyi Géza élete*, Okos Miklós: *Gárdonyi és Eger*, Abkarovits Endre: *A lázadó Gárdonyi*, Nagy Sándor: *Gárdonyi történelmi regényeiről*, Ladó Erzsébet: *Gárdonyi nőalakjai*, Berencz János: *Vázlat Gárdonyi műveinek pedagógiai vonásairól*, Somos Lajos: *Gárdonyi és a népművelés*, Nagy Andor: *Gárdonyi és a színház*, B. Saár Zsuzsanna: *A Gárdonyi-művek illusztrációiról*.²⁵

A Gárdonyi-hagyaték gondozója hosszú évek óta Király Júlia irodalomtörténész, a Dobó István Vármúzeum főmuzeológusa, aki számos értékes tanulmányt publikált, és napjainkban is tisztelettel, szeretettel ápolja az író emlékét. Kutatási eredményeit főként az egri múzeum évkönyveiben tette közzé: *Jegyzetek és feljegy-*

¹⁹ Somos Lajos 1935. 3–4.

²⁰ Somos Lajos 1936. 3–11.

²¹ Somos Lajos 1957. 201–202.

²² Bakos József 1958. 567–572.

²³ Szecskó Károly 2012. 92–95.

²⁴ Okos Miklós 1963

²⁵ Emlékkönyv Gárdonyi Géza születésének 100. évfordulójára. Eger, 1963.

zések a Dobó István Vármúzeum Gárdonyi hagyatékában I–IV., A kultuszeremtő Gárdonyi, „Szenvedni akarok”. Gárdonyi Géza az első világháborúban, Gárdonyi Géza és Eger, Gárdonyi Géza történelemszemléletének pillérei stb. Vizsgálódásainak középpontjába elsősorban az író regényeit és novelláit állította. (pl. *Bibi, Davidkáné, Az öreg tekintetes, A hétköznapi történéseken túlmutató sorsok Gárdonyi kisregényeiben, Gárdonyi Géza Az én falum című novelláskötete* stb.). Olyan kérdésre is kitért, hogy milyen jelentősége volt az író munkásságának a nyelvvelés vonatkozásában (*Gárdonyi Géza és a nyelvvelés*).²⁶ Király Júliának több írása jelent meg az íróról folyóiratokban is: *Honismeret, Irodalomismeret, Palócföld*.

Gárdonyi Géza életével foglalkozó irodalomtudósok szerencsés helyzetben vannak, hisz írói hagyatéka szinte teljes. Bár könyvtárának több mint a fele a második világháború után elveszett, de az 1990-es évek végén fellelhető közel 5000 kötet feldolgozásra várt. Az állomány nemcsak tartalmi, nyelvi és esztétikai szempontból értékes, hanem azért is, mert Gárdonyi gyakran bejegyzéseket írt könyveibe. Ez a heroikus feladatot a Bródy Sándor Megyei és Városi Könyvtár ifjú könyvtárosa vállalta, aki szakdolgozata témájaként választotta Gárdonyi könyvtárát.

Vasné Varga Zita közlése szerint másfél évig tartott az anyaggyűjtés és nyolc hónapot töltött a Gárdonyi-házban.²⁷ A fáradságos munka eredménye egy kiváló szakdolgozat, amely 2000-ben könyv formában is megjelent. Ez a diplomamunka nemcsak könyvtártörténeti szempontból hiánypótló mű, de gazdagítja a legendás íróról kialakult képet.

Gárdonyi munkáiról a kutatók bármit is írjanak, olvasóit nem befolyásolja, mert regényei, novellái az évek múltával sem veszítettek népszerűségükből. Ez a tény a mai értékvesztett, technikai eszközök bűvöletében élő világunkban már önmagában is jelentős. Véleményem szerint Gárdonyi Géza írásai a szívhez, a lélekhez hatolnak, amelyre minden embernek nagy szüksége van. Ahogyan az író megfogalmazta a fiaihoz írt intelmeiben: „A virágot a napfény fejleszti ki, az emberi lelket a szeretet.”²⁸

Végezetül hadd idézzem Cutden angol konzult, aki Gárdonyi életének utolsó heteiben látogatott el Egerbe: „A háború alatt a francia fronton szolgáltam... egyszer magyar katonák voltak az ellenfeleim. Ezek a magyar katonák esti pihenés-kor a lövészárokból vidáman énekeltek. A sohasem hallott, különleges melódiák leptek-e meg, vagy hogy a pokol országútján megzendülő vidámság hatott-e rám, nem tudom, elég annyi, hogy sebesülten a kórházba szállítottak, a véletlen és a sors a szenvedő testek műhelyében egy magyar tiszt mellé vezetett. Ettől a tiszttől

²⁶ AGRIA. Az Egri Múzeum Évkönyvei

²⁷ Vasné Varga Zita személyes közlése a szerzőnek.

²⁸ Gárdonyi Géza 1929.

tudtam meg, hogy él egy nemzet Európában: a magyar. Ettől a tisztől tudtam meg, hogy az a dal, amit a lövészárkokban hallottam: magyar nóta. Ettől tudtam meg, hogy ezer éve él a magyar a Kárpátok ölelő karjaiban, irigy szomszédok között. Megismertem a magyar nép történetét, életmódját és a sebesült tiszt elbeszélése után elhatároztam, hogy megismerem ezt a népet s önzetlen szolgálatára szegődök a magyar nemzetnek. Megtanultam magyarul.

Az első könyv, amit magyar nyelven olvastam: *Az én falum*. Éreztem e kötetek olvasásakor, hogy a sorokban eljutottam egy nemzet lelkének látásához. Éreztem, hogy e könyv több mint írás. Ez a könyv a magyar nép kemény lapokba szorított szíve, melyben az Alföld derűje mosolyog s az ezeréves szenvedés fájdalma sír.

Eljöttem íme Angliából, hogy személyesen köszönjem meg a szerzőnek a kellemes perceket, amiket a könyv olvasásakor átéltem, s tolmácsoljam feleségemnek az üdvözlését is, aki még ma is sokszor megkönnyezi a *Kék pillét*.²⁹

Vitatjuk azt a manapság divatos megállapítást, hogy egy-egy író, költő életútjával nem kell külön foglalkozni, hanem annak adatait munkáiból kell kideríteni. Véleményünk szerint először az alkotó életét kell feltárnunk, mert e nélkül nem ismerhető meg életművük. Szükséges lenne, hogy mielőbb elkészüljön a Gárdonyi-biográfia, amelyhez alapul szolgálhatnak az eddig publikált résztanulmányok.

Irodalom

Bakos József: *Gárdonyi és Tinódi*. Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve IV. 1958
Ebergényi Tibor: *A Bibi és a Rembrandt*. Változatok két posztumusz regényre.

Hevesi Szemle, 2. sz., 1977

Gárdonyi Géza: *Földre néző szem: Intelmek fiaimhoz*. Budapest, 1929.

Gárdonyi Géza: *Titkosnapló*. Budapest, 1974.

Király Júlia: *Gárdonyi Géza és a nyelvművelés*. Az Egri Múzeum évkönyve XXXII., 1996.

Király Júlia: *Gárdonyi Géza utolsó levelei*. Az Egri Múzeum évkönyve L., 2017.

Király Júlia: „Szenvedni akarok”. Az Egri Múzeum évkönyve XLVI., 2010.

Király Júlia: *Gárdonyi Géza történelemszemléletének pillérei*. Az Egri Múzeum évkönyve XLIII., 2007.

Kiss Péter András: *Gárdonyi és a modernség*. Gárdonyi-émlékülés. Gárdonyi Géza Társaság kiskönyvtára 1. Eger, 1973.

Korompai János: *Gárdonyi Géza egri otthona*. Az Egri Múzeum Évkönyve V., 1967.

Korompai János: *Gárdonyi Géza levelezése Gárdonyi Sándor hagyatékában I*. Az Egri Múzeum Évkönyve VI., 1968.

²⁹ Gárdonyi József 1934.

- Korompai János: *Gárdonyi Géza levelezése Gárdonyi Sándor hagyatékában II. Az Egri Múzeum Évkönyve VII.*, 1969.
- Korompai János: *Gárdonyi Géza levelezése Gárdonyi Sándor hagyatékában III. Az Egri Múzeum Évkönyve VIII–IX.*, 1970–71.
- Korompai János: *Gárdonyi Géza titkosírástól feljegyzéseinek tartalma és jelentősége. Gárdonyi-émlékkülés. Gárdonyi Géza Társaság kiskönyvtára 1.*, 1973.
- Korompai János: *Cédulák Gárdonyi Sándor hagyatékában I. Agria XI–XII.*, 1973–74.
- Korompai János: *Cédulák Gárdonyi Sándor hagyatékában II. Agria XIII.*, 1975.
- Korompai János: *Cédulák Gárdonyi Sándor hagyatékában III. Agria XVI–XVII.*, 1978–79.
- Korompai János: *Gárdonyi Géza életének egy éve (1907). Hevesi Szemle 4. sz.*, 1981.
- Korompai János: *A képzőművészet Gárdonyi életében. Hevesi Szemle 4. sz.*, 1985.
- Korompai János: *Adatok a Gárdonyiról elnevezett irodalmi társaságok történetéhez. Agria XXV–XXVI.*, 1990.
- Madarász Flóris: *Gárdonyi Géza. Katholikus Szemle 3–5. füzet*, 1909.
- Nagy Sándor: *Adalékok Gárdonyi Géza regényírói módszeréhez (Az egri csillagok és forrásai). Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve I.*, 1961.
- Nagy Sándor: *A bor szerepe a magyar dráma fejlődésében (Részlet egy készülő Gárdonyi-tanulmányból). Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve II.*, 1962.
- Nagy Sándor: *Adalékok Gárdonyi Géza írói munkásságához. Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei IV.*, 1964.
- Nagy Sándor: *Egy fejezet a századforduló prózájából: Gárdonyi Géza novellái. Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei V.*, 1967.
- Nagy Sándor: *A korszerű Gárdonyi-kép problémái. Irodalomtörténeti Közlemények*, 1967/2. sz.
- Nagy Sándor: *A nemzedékváltás regénye (Gárdonyi Géza az öreg tekintetes). Az Egri Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei II.*, 1965.
- Nagy Sándor: *A Gárdonyi-kutatás helyzete és feladatai. Gárdonyi-émlékkülés. Tudományos ülés az író halálának 50. évfordulóján 1972. október hó 22-én. Gárdonyi Géza Társaság kiskönyvtára. 1.*, 1973.
- Nagy Sándor: *Gárdonyi közelében. Studia Agriensia 21.* 2000.
- Okos Miklós: *Meghalt Mila. Heves Megyei Népujság*, 1963. február 14.
- Somos Lajos: *A hűtlenül hű Gárdonyi. Dunántúli Tanítók Lapja*, 1–2. sz. 1935.
- Somos Lajos: *Gárdonyi Géza egri öröksége. Az Egri Érseki Római Katolikus Tanítóképző Intézet Értesítője az 1935–36. tanévről*, 1936.
- Somos Lajos: *Gárdonyi, a népművelő. Köznevelés*, 1957/9.
- Szalai Sándor, Z.: *Gárdonyi írói világa. Gárdonyi-émlékkülés. Gárdonyi Géza Társaság kiskönyvtára 1.*, 1973.

Szecsó Károly: *Ismeretlen egri politikusok. Okos Miklós (1905–1969). Egri Újság*, 1990, 15. sz.

Szecsó Károly: *Bakos József. Tudós tanárok – tanár tudósok*. Budapest, 2012.

Szecsó Károly: *Gárdonyi Géza egri barátai*. Kézirat, 2013.

Varga Zita: *Gárdonyi Géza könyvtára*. Eger, 2000.

Vasné Varga Zita: *Gárdonyi Géza könyvtára. Agria*, 2013. ősz. 186–196.

Herczeg István grafikája